

Каміл ЛЕМОЊЕ

Весела проща

Малюнки О. Овчинникової

ОПОВІДАННЯ

О пів на третю пополудні, нашвидку одправивши вечерню, кюре Бурдайль, підстаркуватий пузань з лиснючим, як більярдна куля, черепом, та вікарій, маленький Мегре, хирлявий і жовтолиций, обидва в стихарях, вийшли з ризниці, тримаючи в руках книжечки церковних гімнів. Троє хлопчиків-півчих у червоних, не по зросту довгих балахонах, що тяглися за ними по кам'яних плитах, вже стояли поблизу на паперті. Найвищий з них тримав у піднятих аж до носа руках важкий залізний хрест. Поруч нього паламар, теж в стихарі, як і священники, похапцем розминав пучку ароматної табаки, від якої навкруги розходився різкий запах. Трохи осторонь скром-

но вишикувались десять дівчаток і десять молодих дівчат у білих сукнях з блакитними поясами.

Одна з них, чорнява, з пушком над верхньою губою, відкинувшись назад, держала важку корову з образом богородиці, а з обох боків двоє кучерявих, як болонки, дівчаток, розчервонілих від хвилювання, підтримували золоті китиці. Оддалік, поміж могил, на порослому травою цвинтарі, зібрався натовп — жінки в пістрявих завітчаних капелюшках і чоловіки в сатинових сорочках, — всі засмагли й худі; від них злегенька тхнуло гноєм. Чоловіки снували туди й сюди, матері ставали навшпиньки і голосно вигуку-

вали імена дівчат, які виступали в кортежі богородиці. Майже поруч група дам з місцевої знаті ретельно захищала парасольками свої жирні обличчя, спітнілі від післяполудневої спеки.

На дзвіниці безугавно гули дзвони. Один дзвонар для зручності скинув піджак; другий, непомірно високий, здавалося ставав удвоє вищим щоразу, коли дзвін злітав угору.

Раптом юрба сколихнулася: це рушили півчі; їхні балахони запалали на сонці, мов вогонь. За ними, оточена білосніжною зграйкою дівчаток, попливла блакитна, вишивана золотом короґва. Слідом ступали кюре та вікарій, які перегортали свої книжечки, шукаючи потрібної сторінки.

У штовханині стани на мить перемішались: аристократію захлеснули хвилі простолоудь; кожному хотілося потрапити в передні ряди. Обурені зойки заглушили бас Бурдайля, густіший, ніж голос Мегре, що скрипів, мов немазаний віз. Але як тільки вийшли на площу, порядок одразу відновився; селяни відступили, дами зайняли своє місце попереду; місцеві багатії, четверо поміщиків, що приїхали сюди на літо, та кілька богомольних панів із сусідніх сіл посунули за ними, щоб бути ближче до господи бога, ніж простацтво.

Серед тутешніх віруючих вже давно було заведено щороку, в першу неділю травня, йти на прощу до славнозвісного в цій місцевості гроту.

Один колишній фінансист, родовитий граф, збудував його в своєму парку на прославлення славнозвісної Лурдської богоматері; і хоч перше чудо не зовсім вдалося, воно збудило надію на нові, вже справжні чудеса. На жаль, серед місцевого населення переважали маловіри: на останніх виборах ліберальний кукіль заглушив добру католицьку пшеницю; і цілком можливо, що не на жарт розгнівана пречиста ще на якийсь час одкладе вияв свого божественного промыслу. Вранці, після врочистої обідні, Бурдайль ґрунтовно викладав цю думку в своїй проповіді.

Тимчасом процесія вийшла на головну вулицю. Протягом двох останніх тижнів десять малих дівчаток і десять дорослих дівчат приходили щочвора до церкви виучувати гімни на честь богородиці; кюре сам керував їх співами, вимахуючи в такт руками, немов регент. Тепер можна було упевнитись, що ці зусилля не пропали марно. Спочатку Бурдайль і Мегре проказували вірш, потім всі дівчата вторили за ними в унісон, а паламар, півчі та священники підтягували своїми дужими голосами їх слабким тремтячим голоскам. Селяни, які крокували позаду, перебирали чотки, жінки, склавши на грудях руки, бубоніли молитву до богоматері, кілька дам читали молитовники, і весь час, заглушаючи решту голосів, гудів бас Бурдайля.

Минули будинок поштмейстера, будинок збирача податків, контору нотаря. Але ці троє дотримувались хибних ідей, і двері їхніх будинків були зачинені. Тільки під завісками на вікнах невиразними плямами біліли їх насмішкваті обличчя. Потім проходили мимо крамниць з напівпричиненими віконницями, щоб сонце не попусувало товарів. На дверях кількох будинків

стояли чоловіки з непокритими головами; обличчя їх були зосереджені; курці повиймали з рота люльки. Старі баби, що й собі повиходили з хат, хрестилися тремтячими руками; дітлахи, здивовані незвичайним видовищем, переставали смоктати льодяники.

Бас Бурдайля раптом загуб ще дужче; слова гімна урочисто рокотали на його губах; кюре люто надимав щоки, мов той розсерджений кіт. Паства помітила, як він роздратовано зиркнув у бік двох шинків, що вже давно правили за місце зборищ сільських вільнодумців. На вивісці одного з них під написом «Червоний Кінь» красувалась намальована кіновар'ю якась химерна потвора; другий шинок, на якому виблискував великий мідний диск, називався «Золотим Сонцем»; тут був більярд, і з зали, крізь відчинені вікна, долинали цокання куль. Як тільки наблизилася процесія, на дверях шинків з'явилася чоловік з двадцять завсідників; найхоробріші з них навмисне голосно реготали, виявляючи свою зневагу до цієї безглуздої комедії. Два радники, що пройшли на останніх виборах, обмежились тим, що мовчки знизали плечима; а син збирача податків, студент-медик, неабиякий шибайголова, раптом на все горло заревів по-ослячому.

Проминули порожній клуб католиків, над яким майорів триколірний прапор; неподалік на тротуарі в кріслі сиділа хвора святенниця. Потім пройшли повз будинок бургомистра—там панувала мертва тиша. Коли процесія стала звертати на стежку, що перетинала засіяне поле і вдвоє скорочувала відстань до гроту, по дерев'яних сходах з ганку спустилися мірошник Матюрен Ладрієр і його молоді дружина Беллота, а за ними Селестен Мішо, двоюрідний брат мірошнички по матері. Вони, мабуть, засиділись за столом: у всіх трьох були розчервонілі обличчя; особливо чоловіків пройняло вино, а Матюрен, сивий старигань, гладкий і кривобокий, у надітому набакир солом'янім брилі, мав такий вигляд, ніби збирався зараз розтрощити уцент все, що потрапить йому під руку. Крізь відчинене вікно ідальні видно було сліди гулянки: ціла гора тарілок на столі, шматки пирога з ізюмом, чарки з недопитим лікером, залиті вином та кавою скатерка й серветки.

Ладрієри запросили Селестена до себе на обід; він приїхав сьогодні вранці і з ввічливості пішов з ними до обідні. Потім до самого полудня його водили по млину, хлівах, конюшні та пташнику. Намагаючись розважити гостя, Беллота навіть наказала мукомелу Флупе, довготелесому тухтію, з ногами, як городні тички, пустити колесо. Вони вилізли на горище по драбині, такий крутій, що кухня мало не звалилась на Селестена, але він вчасно, хоч і без задньої думки, піддержав її за стегна; і, опинившись одні нагорі, обтрушуючи запошений борошном одяг, обоє раптом на мить розгубились.

Потім Пульєта крикнула їм знизу, що обід подано. Матюрен, підіткнувши під шию серветку, вже розливав у тарілки суп. Свіши за стіл, кузен почав вихвалити порядок та багатство в домі Ладрієрів і, незабаром, розвеселившись, усі

тросе почали розповідати масні анекдоти. Селестен, який вважався тут найосвіченішим (він працював продавцем у великій міській книгарні), сипав витонченими виразами; мірошник, навпаки, називав усе своїми словами і чіплявся до молодика, щоб той розповів йому про свої любовні пригоди.

— Я певен, що тобі є про що розказати, лове-ласе,— казав він, підморгуючи Селестенові.

Незважаючи на свої шістдесят років, Ладрієр любив побалакати про жінок. Замолоду він був першим бахуром на селі; його служниці та наймички регулярно вагітніли од нього, але гроші завжди врятовували цього бабія від турбот про численне потомство. Пристарівшись і подавшись у здоров'ї, він вирішив одружитися; булочник з сусіднього села, що заплутався у численних боргах, віддав йому за певну субсидію свою дочку. Весілля справили дуже бучне. Його потім ще довго згадували в цілій окрузі: різні наїдки, барило вина, яке розливали в глечики, п'ятдесят пляшок шампанського, парні фаєтони з кучерами в лівреях, виписані з головного міста округи. Товстун і жартівник фермер Поре підняв тост за молодих і побажав, щоб усі тут присутні знову зустрілись за рік на хрестинах. Але хрестини все відкладались і відкладались. Сім'я старого гріховеда, що давало такі буйні плоди в незаконному ґрунті, тепер, коли його дочекалось священне лоно законної дружини, перестало сходити. Беллота засумувала; вона відвідала всі святі місця в окрузі, молячи бога послати їй дитину; згодом від гірких думок про довгу безплідність у неї почали з'являтися нечестиві бажання.

Коли подавали печеню, Матюрен, розпалений бургундським, жартома зауважив, що здригнеться Селестенові, бо в нього немає жінки, а ось йому, старому, з ранку до вечора доводиться вислуховувати нарікання дружини: хоче дитину, та й край! І докинув:

— Подумай, в її літа, на що це схоже? Нібито таке вже велике щастя мати пискля, яке тільки те й робить, що кричить, ссе і дзюрить тобі на коліна! Невже Беллота не може бути щасливою без дитини? Адже вона має все, що душа забажає — плаття, дорожочності — все! А після моєї смерті успадкує чималий капіталець! Треба бути хоч трохи розважливішою, правда ж, кузене?

Селестен збентежено закивав головою, нічого не відповівши, але Беллота, яка соромливо слухала цю тираду, насупивши брови і качаючи кінчиком вказівного пальця кульку з хліба, спокійно промовила:

— А я ось певна, що кузен чудово розуміє мене.

— Звичайно... Це так... Але...

Він намагався підшукати слова, які примирили б подружжя, як раптом енергійний стусан коліном під столом обірвав хід його думок, а звернені до нього чорні очі кузини, здавалось, благали його на поміч. Тоді, знітившись ще більше, він голосно вигукнув:

— Хе-хе!.. Звичайно, це так чудово! Мале ди-

тя! Особливо, коли вже лепече: «Тато, мама!» Так, так, це справді дуже приємно!

Мірошник урвав його гучним реготом.

— Перш за все, кожний робить, що може... Я б і сам не проти... А коли не виходить, то зовсім не тому, що ми лінувались. Правда ж, стара?

Він одним духом випив склянку червоного вина і признався, що жінка вже цілий тиждень на-посідає на нього, щоб разом піти на прощу до Лурдської богоматері. Беллота напівсердито, напівжартома знизала плечима. Та хіба можна розказувати про такі речі стороннім? Для годиться вона взяла свою склянку і, граючись нею, уважно слухала. Ладрієр почав виправдуватися.

— Ет, що там! Ми ж свої!

Скоро йому знову закортіло увітнути якийсь дотеп, і він заявив, що не дуже йме віри дівам, тим паче пречистим: жінка вже зверталася з молитвою принаймні до півдужини святих мадон, але й досі нічого немає. І раптом він весь аж зайшовся від нового жарту:

— Зрештою, не треба занепадати духом. Ми підемо туди разом... Га, кузене?

Селестен відчув під столом гарячий дотик коліна Беллоти; спершись ліктями на стіл, вона дивилася йому в обличчя ясними і холодними очима:

— То підемо, га?

Коли вже кузина попросила, Селестен згодився. Все-таки буде дуже кумедно, якщо після цієї прощі в неї раптом знайдеться дитина; а що й він братиме участь в молитві до богородиці, то й за ним визнають певні заслуги. Дотеп усім сподобався; Матюрен заявив, що кузен повинен стати принаймні хрещеним батьком. Але Беллота лукаво зауважила, що, Селестен міг би сподіватися на дещо більше; і, відкинувшись на спинку стільця, вона знову визивно глянула на нього.

Потім служниця подала на стіл варене м'ясо з морквою, телятину із шпинатом, курча та чотирьох голубів з яблучним пюре. До кожного блюда Ладрієр приносив одну-дві пляшки старого бургундського і врочисто відкорковував їх та розливав у склянки.

— Та хіба це якась кислятина, що ти не хочеш пити? — розсердився він, коли Селестен, у якого вже й так шуміло в голові, спробував відмовитись.

Вино було справді добре. Ладрієр розстебнув жилетку, простяг ноги, схрестив руки на животі і, чекаючи, поки служниця подасть нову страву, блаженно відсапувався. Поступово розмова стала затихати; Беллота знов почала ліштити кульки з хліба, очі її затуманились, а пішні груди здіймалися все частіше. Селестен узяв її руку і міцно стиснув під скатертю. Матюрен заговорив про хліба, весняні роботи, врожаї; одна з його ділянок, що довго давала лише збитки, стала, нарешті, добре родити, і він хвалив кричний шлак як найкраще добриво, перед яким поступаються навіть гіпс, вапно та гуано. Але Селестен вже не слухав — усі його думки заповнила ця вродлива, спокуслива і безплідна молодичка.

Випивши дві чашки кави, мірошник задрімав, голова його схилилась на плечі, повіки заплющились, нижня щелепа обвисла, а рот широко розкрився.

Беллота і Селестен разом по-змовницьки зиркнули на нього, і їхні сплетені руки спокійно лягли на стіл, погляди знову зустрілися, а губи застигли в широкій, п'янкій посмішці.

Раптом вдарили дзвони, що сповіщали про вихід процесії. «Пора збиратись!» — гукнула з кухні Пульєта і, справді, за якусь мить до них долинули звуки церковного співу, такі тихі та ніжні, немов музика, що лилася з їх тремтячих од палкого жадання тіл. Селестен обняв її і став жадібно цілувати в шию. Вона здригнулась і, важко дихаючи, розняла його руки.

— Не зараз!

— Так ми ніколи не виберемося, — підганяла Пульєта. — Ну, чого ви там баритесь?

Її крик розбудив Ладрієра. Він протер очі, подивився на кузена та Беллоту, які мовчки сиділи за столом, і, схопившись з крісла, пробурмотів:

— От оказія! Я, здається, дав хропака... Жінко, а наш кузен зовсім занудьгував. Та й ти сьогодні щось не дуже весела!

— Та ні, що ви, — заспокоїв його Селестен. —

Ми весь час торохтіли, як сороки. Якби ви не прокинулись, то, мабуть, пробалакали б отак аж до вечора.

В їхніх очах, що світилися однаковим вогником, іскрився сміх.

Спів наближався, Беллота вже впізнала бас Бурдайля. Зав'язавши на великий бант стрічки капелюшка, вона висунулася з вікна, щоб подивитися на процесію. Її велике пружне тіло з молодими, але вже широкими стегнами гарно облягала шовкова сукня, і Селестен раптом відчув, що він заздрить своєму підстаркуватому зятеві, який може втішатися нею, коли тільки йому заманеться. А мірошник, підморгнувши кузенові, плеснув його по плечу:

— Можеш всім сказати, що кузина ласий шматочок!

Післяобідній сон підбадьорив Матюрена, і він тихо, щоб не почула Беллота, зауважив, що з цих прощ жінки іноді повертаються вагітними, хоч до цього не спричиняється ні бог, ані законні чоловіки. Але Селестен, не відриваючи погляду від Беллоти, мрійно повторив:

— Ласий шматочок, що правда, то правда!

Старий знову зайшовся сміхом і обома руками схопився за живіт:

— Ти чуєш, жінко? — гукнув він до Беллоти. —

Твій кузен добре-таки хильнув! Я йому кажу за прощу, а він мені відповідає, що ти ласий шматочок!

— Та годі вам! — засоромився Селестен.

— Чого там годі? Хіба ж це не ти сказав? Ну, чому мовчиш?

Ладрієр схопив кузена за вилогу сюртука і притягнув до себе, намагаючись заглянути йому в очі. Він ніяк не міг заспокоїтись.

Селестен признався.

— Ну й що ж, сказав і можу повторити, — вимовив він нарешті. — Кузина на мене не розсердиться.

Беллота, здавалось, навпаки, була задоволена і скромно прийняла комплімент, але мірошник не сумнівався, що добре пожартував з молодика і загнав його на слизьке.

Тим часом дівчата, Бурдайль і перші ряди прочан проходили мимо садиби Ладрієра; запах випраних суконь злився в їдальні з ароматом кави і бургундського.

Мірошник тупцював коло Селестена, вмовляючи його випити ще по чарці коньяку.

— Ти ж на мене не сердися, га?

Беллота виштовхнула чоловіка з їдальні. Служниця, що вибігла на ганок подивитися на процесію, сяк-так насунула йому на голову бриля, і він ще цілу хвилину застібав гудзики на жилетці. Нарешті, усі троє вийшли на вулицю.

Спершу почуття гонорства спонукало їх шукати місця в передніх рядах; але з поваги до дворян вони не наслідились стати поруч з ними і пристали до простолоюду. Побіч йшли околиці фермери і серед них веселий, як завжди, Поре. Він, правда, теж не вірив у ефективність молитов до Лурдської богоматері, але Бурдайль просив його неодмінно прийти. Власне кажучи, якщо це не приносить користі, то, звичайно, не принесе й шкоди! І, не маючи на думці нічого лихого, Поре жартома запитав Ладрієра, коли ж, нарешті, той запросить його на хрестини.

— Через дев'ять місяців! — відповів мірошник і штовхнув ліктем Селестена. — Адже так, кузене?

— Так, так, через дев'ять місяців!

Їх голоси потонули в загальному гоготі процесії.

Щороку перед прошею Бурдайль і Мегре ділили між собою село; вони ходили від хати до хати, намагаючись підтримати віру в святу діву. Але з часу останніх виборів ця віра похитнулася; подув вільнодумства та безбожності спустошливо промчав над провінцією. Деякий час панотці побоювались, що чоловіки не підуть з процесією, і звірялись тільки на жіноцтво. Тоді граф пообіцяв заплатити земельні податки за найупертіших бузувірів; вранці, за його наказом, з найближчої богадільні привезли дідуганів; і, крім того, коло двохсот осіб, підкуплених готівкою, влилися в отару слухняних овечок, на яких покладався добрий пастир.

Час од часу, по знаку Бурдайля, з рядів виходив паламар, окидав швидким поглядом довгу барвисту стрічку процесії, що розтяглася по селу, і радісно сповіщав:

— Задні шойно рушили з площі, панотче!

— Скільки ж тут буде всього, Саліго?

— О, принаймні кількасот! Весь шлях вкритий людом.

Від цієї звістки бас старого Бурдайля, підслений радістю од нової перемоги над нечистим, загав ще дужче. Церква вела справді тонку гру. Спираючись на зростлу побожність місцевого населення, святі отці мали на меті розладнати інтриги лібералів, які у своїй гордині могли спантеличити найстійкіших парафіян. Але сьогоднішній успіх перевершив усі сподівання: з кожним кроком цілі родини вливалися в бурхливу людську ріку; коли ті, що вже зневірилися у силі молитов, тільки-но поглянули на цю урочисту процесію, у них раптом спалахнула побожність. Загальний порив докотився до шинків — серед суворих облич щирих християн замелькали все частіше насмішкуваті лиця безбожників, що з'явилися сюди, мов на пікнік. Коли задні ряди вже вступали на стежку, із шинку «Юність» вийшла ціла ватага сільських гульвіс.

Цей шинок користувався лихою славою серед тутешнього жіноцтва; його власниця, гладка молодича, що поховала вже двох чоловіків, взялася тепер до молодих хлопців. Червонопопийкий Фріпіа, невиводний завсідник «Юності», здоровезний, хоч і вкрай виснажений від безпросипного пияцтва та розпусти чолові'яга, який, нічого не роблячи, був завжди при грошах, верховодив веселою компанією. Він мав зуба проти Бурдайля: кюре якось застав його в житі без штанів з сорокарічною Жоаною і потім гарненько вичитав їм з церковної казальниці. З того разу Фріпіа люто зневадив усіх церковників. Усюди, куди б він тільки не з'являвся, починалася гульня; без нього не відбувався жодний ярмарок, і сільські проп'яки одностайно обрали його своїм ватажком. Сьогодні в шинку зібралися всі: Гого Патлатий, П'єр Щука, Фірен Рудий, Жозеф Пузань, Дор Ненажера і син заможного фермера сухотний Мішель Гірчиця, прозваний так за надмірну дратливість. Вони гуляли тут з самого ранку, чекаючи виходу процесії, і звідкілясь привели Грушевіну, пришелепкувату хвойду, що водилася з пастухами та биндюжниками. Якось ще замолоду, коли вона косила на сіножаті мера Грюпе, у неї вдарила блискавка. Відтоді в дівчини одібрало мову, а праву половину її тіла паралізувало. На роботу її більше ніхто не наймав, і щоб якось прожити, вона стала віддаватися чоловікам. Грушевіною її прозвали на посміх з її висхлих, жовтих, завжди оголених грудей. Майже кожного вечора вона лежала п'яна де-нсудь у канаві; зароблені гроші до останнього сантимта Грушевіна витрачала на ялівцівку. Сьогодні, в день прощі, Фріпіа придумав цікаву розвагу: він пообіцяв Грушевіні п'ять франків, якщо по його знаку вона задерє спідницю. За такі гроші Грушевіна згодилася б на що завгодно, але для більшої певності гульвіси до нестями напоїли її спиртом.

Дехто з прочан здогадався, що ці бешкетники затіяли якусь нову витівку: якщо Фріпіа привів з собою цю шльондру, то, мабуть, буде з чого

посміятися; і чоловіки весело розступалися, даючи їм місце. Але жінки обурились: в їхніх очах це було нечуваним блюзнірством. Одна з них, кремезна молодиця, відома тим, що сама робила дерев'яні черевики, навіть виштовхнула Грушевину з рядів. Тоді знявся крик; Гірчиця схопив кінську балабушку і жбурхнув нею на чепчик молодиці; і коли та, піднявши кулаки, рвонулася до нього, коротка сутичка на якусь хвилину порушила врочистий хід процесії.

Бурдаїль нічого не помічав; випнувши вперед свій круглий живіт, він дріботів швиденькими кроками, час од часу поглядаючи на високі хліба, густу люцерну, буйну зелену картоплинню. Минулого року частий град зовсім вибив конюшину, в пшениці завелась іржа, і, думаючи про чималенький шмат свого поля під лісом, що його засадив картоплею хирлявий паламар, кюре щиро радів з цього річного буяння городини. Лише одне затьмарювало його радість: все життя він не міг позбутися великих і твердих мозолів на обох ногах; що вже тільки він не прикладав до них: і заячу капусту, і плющ, і огірки, вимочені в оцті, і свиріпову олію, і всілякі мазі, але все марно. Часом, коли біль ставав уже зовсім нестерпним, кюре раптом підскакував, і сутана його колихалася, як рясна спідниця. Поруч з ним високий, мов тичка, Мегре, втупивши очі у церковні гімни, ступав урочистими й повільними, як його спів, кроками. Він не страждав од затвердіння та мозолів; його гугнявий голос звучав рівно і не збивався з загального ритму. А Бурдаїль, як тільки йому починав пекти мозоль, пехтував тактом, забував мелодію і навіть пропуслав цілі вірші. Врешті непорушний спокій вікарія став дратувати його, і він заздрич очима на його здоровенні ноги в стоптаних черевиках, від кожного руху яких підіймався вгору поділ стихаря.

Крім того, цей Мегре завдавав Бурдаїлю ще більшої прикrostі своєю надзвичайною побожністю; вікарій жив, як аскет: не пив ні вина, ні кави з коньяком і строго дотримувався постів. Він же, Бурдаїль, любив поспати на м'яких пуховиках та смачно попоїсти і коли брався до якоїсь страви, то клав ложку лише тоді, як тарілка ставала порожньою. А у Мегре покликання служити богові було таке непереборне, що задовго до вступу в семінарію, ще хлопчиськом, він чинив одправу в клозеті, випустивши поверх штанців сорочку замість стихаря; дірку він застеляв серветкою, у пляшки встромляв лійові свічки, а за кадило йому правила видовбана ріпа, якою його товариші врочисто розмахували, коли він опускався на коліна.

Обабіч стежки розляглися широкі зелені лани; церковна дзвіниця то зникала з очей прочан, ховаючись за горбом, то виринала знову, бовваніючи над червоними черепичними дахами; незабаром і села вже не стало видно — воно залишилося позаду. А на обрії вже вирисовувалась лінія лісу, синявочорного під сліпучим промінням сонця.

Там, у лісі, і був збудований грот Лурдської богоматері, і, щоб остаточно задобрити небесну

царицю, вельможний граф купив прилеглу ділянку на сотню десятин.

Діди з богадільні раптом відчували прилив енергії; Бурдаїль навіть забув на мить про свої мозолі; дівчата, що йшли з корогвою богоматері, дружно виводили стихири. Спочатку дівчата співали досить злагоджено; і опустивши очі долу; гордо ступали в своїх білих, з тугими складками сукнях, намагаючись додержуватись поради кюре, який вранці напучував їх думати під час процесії тільки про божественну Марію. Але по троху їх поїняло марнолюбство: з дверей, з вікон родичі та знайомі показували на них пальцями, і з цієї хвилини кожна стала верещати на все горло, щоб похизуватися перед ними своїм голосом.

— Раз, два, три! — вигукнув паламар, намагаючись відновити порушений такт.

Бурдаїль, в свою чергу, теж силкувався перекричати їх своїм густим басом. Тепер кюре бачив, що всі його репетиції пішли намарно, і це доводило його до відчаю. Він вже хотів був привселюдно нагримати на них, грізно ворущачи бровами, як це робив на уроці закону божого в чоловічій школі, та раптом зчинився повний розлад; для Бурдаїля він був особливо болючим ще й тому, що сталося це якраз біля будинку його супротивника Грюпе, вождя лібералів. Дівчата переплутали вірші, деякі з них, забувши слова, лише безладно мугикали, і в кюре залишилась єдина надія — заглушити цей рейвах своїм басом і голосами паламаря та півчих. Але, немов на зло, Саліго раз у раз давав півня, а з трьох хлопчиків-півчих один весь час виривався вперед, другий, навпаки, відставав, а третій, заклавши за щоку тютюнову жуйку, шохвилини замовкав і спльовував. Врешті й Бурдаїль втягнули в загальну какофонію, і розпач його подвоювався од прикрого факту, що в комунальних школах учні й учениці співають набагато краще. А тут один тільки байдужий Мегре пам'ятав про такт.

Згідно до усталеного звичаю, завжди під час процесії жінки йшли разом, окремою групою; за ними ступали чоловіки; але місцева знать навмисне знехтувала цією традицією: дами й кавалери сьогодні крокували в одному ряду. Селестен намагався переконати Ладрієра, що даремно простолюд дотримується цього звичаю, коли його забула аристократія, — це лише підтверджує нерівність між станами. Йому кортіло опинитися ближче коло Беллоти, яка йшла попереду, виділяючись поміж сусідок своєю стрункою талією та широкими круглими плечима; коли вона оглядалась назад, Селестен бачив її свіже приємне обличчя, що викликало в ньому згадку про недавні поцілунки, а рівномірне похитування її стегон розпалювало в ньому гаряче жадання. Але мірошник стояв за збереження традицій; як не кажи, а селянам нічого рівнятися на дворян; і він сентенційно додав, що так навіть краще — знай коза своє стійло.

Тоді Селестен вдався до хитрощів: коли Поре зупинився, щоб підняти кілька монет, які ненароком випали у нього з кишені, а ті, що йшли

поруч, і собі почали шукати в поросі мідяки, він скористався цією затримкою і підійшов ближче до кухні. Запах бергамотової помади, якою вона мастила волосся, дратував його нюх; Селестен виразно бачив на її потилиці тугий вузол, що виглядав з-під капелюшка, а думка про те, що вона йде на прощу з однією лише метою — стати матір'ю, хвилювала його уяву, і йому кортіло простягти руку і пригорнути Беллоту до себе. І забандюрилось же цьому старигану одружитися з такою молодою кралею! Хіба ж він їй пара? Їй треба було вийти за здорового й сильного чоловіка, коли вона так хотіла мати дітей. Правда, тоді вона навіть не глянула б на кузена! А так!.. Що ж, хай ходить з рогами, старий бевзь!

Стежка завертала ліворуч і відразу виходила на бруківку, обабіч якої тяглися хати. Коло півсотні селян дожидалися наближення процесії, з'юрмившись біля дверей шинку. Фріпіа та його ватага побачили серед прочан своїх товаришів. Тоді почалася справжня веремія. Вони перекувалися між собою, горлали різні непристойності. Кілька жінок, що повиходили з хат, марно намагалися проби́тись крізь тісно зімкнуті ряди спідниць та очіпків. Відступивши, вони пристали до чоловіків, але зараз же до грудей і стегон молодиць простяглися численні руки, і їм весь час доводилось відбиватись од непроханих обіймів. Бурдаїль, зачувши позаду якийсь тривожний гомін, повернув голову, але нічого не зміг побачити, крім маси люду, що загатила весь шлях.

Та ось після перших гімнів настала коротка пауза; тепер процесія повинна була супроводжуватись співом інших куплетів, ще з дитинства відомих усім прочанам. Дівчата, святі отці і півчі, у яких вже давно пересохло в роті, могли трохи перепочити. Саліго витяг з-під стихаря табакерку і подав її священникові. Бурдаїль, взявши пучку табаки, неквапливо розтер її, набив собі ніздрі, кілька разів чхнув з глибоким задоволенням і простяг табакерку Мегре. Той відмовився. Кюре роздратовано знизав плечима. Невпинний гомін, що стояв над процесією, нагадував гудіння хмари жуків, що гризуть листя; старі баби ворушили губами, машинально проказували молитви; цей монотонний шепіт часом губився у нескінченному човганні тисяч ніг.

Проте одна обставина порушувала побожний настрій прочан. З учорашнього дня вся околиця кишіла каліками — безрукими, кривими, сліпими, що зійшлися сюди з сусідніх міст і сіл; більшість з них, боючись собак, ночували під тинами, в лісі, в канавах, віддалік од жител. Як тільки розвиднілось, ціла армія калік розташувалася обабіч

шляху на всю його довжину. Раз по раз мелькали покалічені руки, заплилі гноем очні орбіти, вкриті виразками голінки; якийсь полазюка пересувався по землі за допомогою двох прасок; трохи оддалік старець, піднявши холошу, показував рубець на відрізаний поза коліно носі, жінки оголювали груди, уражені раком. Всі сперечалися між собою про міру та страхітливність свого каліцтва; на матір, що високо тримала свого одутого від водянки малюка, ніхто навіть не глянув; зате всі заздрили якомусь велетневі з атлетичною будовою тіла, обличчя якого, спотворене сифілітичними виразками, нагадувало череп мерця. А він став на самому осонні, щоб усі його бачили; з чорної дірки, що зяяла на місці його носа, сочився густий зелений гній. Він увесь час ревів, мов бугай, і, простягнувши вперед одну руку, другою відганяв мух, що кружляли над його обличчям. Жебраки гугнявими голосами жалібно канючили милостиню. Іноді їхні голоси зливалися і заглушали спів сліпого, що сидів навпочіпки під деревом і цигакав на старій скрипці, почепивши на груди якусь дощечку. А трохи вище над шляхом вирував справжній ярмарок. На одному схилі розташувався стрілецький тир; торговки пряниками розставляли свої лотки; поруч конкурували дві ятки: в одній продавались лотерейні білети, на які можна було виграти льодяника або пиріжок з варенням, а в другій — статуетки богородиці; коло візків, на яких привезли весь цей крам, гавкали прив'язані дворняжки.

Бурдаїль відчув небезпеку і вирішив якомсь

відвернути цікавість пастви од цього видовища: скупчення жебраків та волоцюг ще ніколи не було таким численним, як сьогодні; крім того, грубі ярмаркові розваги теж порушували вродистість церемонії, і він не сумнівався, що це навмисне влаштували ліберали. З натовпу лунали вигуки жаху та співчуття, ряди ламалися, і жалісливі прочани звертали зі шляху, щоб подати милостиню Мертвій Голові. Треба було збирати овець, поки вони ще не зовсім розбрелися. Кюре гучно відкашлявся, набрав повні легені повітря і заспівав:

У місяць святої Марі-ї-ї
В молитві шукаємо вітх,
Затягнемо гімни святі-її,
Хай згине спокуса і гріх.

Дівчатка дружно підхопили; вони широко роззявляли роти, але від втоми, спеки і куряви їх кволі голоски звучали дуже слабо, а півчі, ніби навмисне, розтягували кінцеві складки, хоч Бурдаїль завзято скандував ритм, махаючи в такт головою.

Спочатку легке вагання паралізувало ентузіазм прочан; місцева знать немов змовилась між собою і не брала участі у співі; селяни теж ледве стримували бажання пожартувати з святих отців, і перша строфа гімна завмерла в невиразному шепоті.

Але бас кюре загудів знову, підбадьорюючи несміливих своїми могутніми переливами:

Вберімо святиню у кві-ї-ти,
Найкращії в світі творця,
Несімо ж їй, божії ді-ї-ти,
І співи, і наші серця.

Голоси враз посмілишали; безладно заревів стоголосий хор, в якому особливо вирізнялося верещання жінок. І раптом у задніх рядах процесії Фріпіа та його ватага на весь голос загоріли непристойну пісеньку на мотив стихир. Коли прочани проходили повз безногого каліку, Гірчиця сипнув жебракам жменю мідяків. Почалася справжня чубанина. Жебраки, як навжені, кинулися прямо під ноги юрми: сліпий раптом прозрів і відбирав у безногого два сантими; полазюка квапливо плигав навколо них, силкуючись і собі вхопити монету, а якась жінка раптом пронизливо зойкнула, почувши коло своїх ніг мурмотіння Мертвої Голови, що намагався підняти мідяка. За якусь мить бійка перейшла в справжню баталію. Дору Ненажері сподобалась ця витівка, і він теж кинув жменю монет. Жебраки сторчма кидалися на шлях і повзали, розгрібаючи порошок; безногий штурхав, кого тільки міг, милицями, безрукий зчепився з матір'ю хворого на водянку малюка. Від безлічі роздряпаних виразок повітря сповнилось гидким запахом падла.

Радості гульвіс не було меж. Раптом Грушевіна, вгледівши на шляху монети, рвонулась з місця. Але тієї ж миті, як вона нагнулась, каліка рвучко вдарив її під коліна, і вона гпенулась на спину в досить непристойній позі. Дор почав нацьковувати їх одне на одного; Грушевіна схопила каліку за патла, а він, витріщивши баньки, очманілий від люті та болю, гамселів її по гуз-

ну своїми величезними ручиськами. Навколо них швидко зібрався натовп, і всі з цікавістю стежили, як звивається під ударами ця пришепелкувата шльондра. Віруючі обурились: адже це було нечуваною образою непорочної богоматері, і один з членів церковно-парафіяльної ради, якого підозрювали в таємних любовних зв'язках з Грушевіною, заступився за неї, відкинувши ударом ноги каліку.

А Бурдаїль, нічого не знаючи про те, що діється в задніх рядах процесії, затяг третю строфу:

Хай наші дружні спі-ї-ви,
Полинуть вдалину.
Святої образ ді-ї-ви
Миліший за весну.

Тепер уже співали всі, хто як умів; виття мавп, шакалів та диких кішок здалося б чудовою музикою в порівнянні з цим диким верещанням, часом в пориві благочестя прочани ревли, немов ті бугаї, яких женуть на забій.

Беллота обернула до Селестена своє усміхнене обличчя:

— Ви теж співаєте, кузене?

— Аякже!

І він закохано промугикав два останні рядки, перефразовавши їх по-своєму:

Кузини образ любий
Миліший за весну.

Беллота пропустила вперед кількох жінок, що йшли поруч. Селестен відчув пружний дотик плеча кузини, і йому страшенно закортіло майнути з нею до лісу. Він почав смішити її, кидаючи глузливі зауваження про декого з попутників-прочан, і обоє весело зареготали, вгледівши низку грубих та довгих, як ковбаси, чоток, що їх перебирав старий селянин, очманілий від надмірної віри та злиднів. Зважившись, нарешті, на солоніший жарт, Селестен спитав кузину, чи не відчуває вона часом якихось ознак наближення чуда, але та спокійно зустріла його зухвалий погляд і жест.

Обабіч шляху знову потяглися поля, блідозелені лани пшениці чергувались з темними смугами картоплиння. Важка курява жовтою хмарою висіла над звивистою стрічкою процесії; попереду, злегка погойдуючись, пливла корогва богоматері, схожа на величезну волошку, а під нею білі сукні дівчат тріпотіли на вітру, як крильця метеликів. Далі дорога звернула на вигін. Вгледівши процесію, дорога переставала скубти траву, а перелякані лошата кидалися врозтіч, кумедно закидаючи ноги.

Беллота раптом заговорила з Селестеном про своє господарство і сказала, що вона нізащо не змогла б жити у місті. Але Селестен не погоджувався: вона тому так говорить, що не бачила Парижа, справжньої столиці світу. А що вона знає про дешеві ідальні Дюваля? Адже там за два франки подають шикарний обід з чорною кавою або ранніми фруктами на десерт. Чому цей Ладрієр не повезе її подивитися на Паризьку виставку? Там показують дуже цікаву машину: як-

що в один її отвір впустити живого кроля, то з другого за хвилину вискакує капелюх або смажене фрикасе, що хто забажає. Ця нісенітниця, яку він вичитав у бульварній газетці, справила величезне враження на Беллоту. Спочатку вона не повірила, але Селестен побожився, що бачив це на власні очі; і з серйозним виразом на обличчі він повторив свою розповідь, ствердно киваючи при кожному слові головою. Тоді Беллота призналася йому, що їй хотілося б зараз бути мужчиною,— вони поїхали б удвох в далеку подорож; але, мабуть, вона здається йому страшною дурепою,— адже вона провінціалка!

— Це неправда! В місті не знайдеться жодної дами, гідної вас!

— Мерсі за комплімент!

Беллота почала скаржитись, що Матюрен її нікуди не возить. Вона вийшла за нього заміж проти своєї волі; все в неї зараз є, а от щастя не дав бог.

— Я знаю — ви хочете мати дитину!

Вона похитала головою, дивлячись перед себе, потім додала:

— Ні, не тільки дитину...

Цей перешепт п'янив їх, якась солодка знемога поривала обох присісти десь у затишному куточку, а від гнітючої спеки, чи, може, й од випитого вина, що хвилювало їх кров, у обох яскраво розчервонілися щоки.

Мірошник тим часом вихваляв перед Поре свого зятка: це не жарт — в двадцять один рік заробляли дві тисячі франків! Згодом він одкріє власне діло; і Матюрен хизувався своєю ріднею з таким багатонадійним молодиком.

Але фермер думав зараз про свої справи: він недавно прикупив трохи поля і, щоб покрити витрати, намірявся продати Ладрієрові шість десятин хліба на пні. Коли Матюрен похвалив чийсь озимину, він промовив:

— А все-таки на моїх ланах зріє кращий урожай! Глянув би ти, яка в мене пшениця!

І відразу перейшов до справи.

Від довгого ходіння дехто з прочан втомився й почав приставати; троє богадільників прилягли перепочити край шляху, а інші шкандибали далі, ледве пересуваючи ноги. Фріпіа з сумним виразом на обличчі, без тієї посмішки, горлав сороміцькі пісні, Гірчиця гавкав, мов собака, а Жозеф Пузань волік за собою сліпого, що цигикав на скрипці. В проміжках між строфами стихири виразно чулося верескливе терликання смичка по струнах, що супроводжувалося мугиканням Мертвої Голови і пронизливими викриками кривого. А позаду, немов химерна жаба, спираючись на праски, стрибав безногий каліка.

Бешкетники дедалі більше баламутили прочан. Віруючі, які щойно обурювались, не могли вже стриматися од сміху, дівчатка, трясучись від реготу, пускали під себе, і Бурдайль кінець кінцем занепокоївся, зачувши позаду якийсь гамір, що, мов порив крижаного вітру, долинав до нього, хоч і не зовсім виразно. До того ж, у більшої прочан пиво та ялівцівка дали себе взнаки: під гарячим промінням весняного сонця від ви-

питого їх почало розбирати; у чоловіків та жінок розпалювалася хтивість.

На щастя, процесія вже вступала в графські ліси. Зеленуватосіра тінь від листя впала на збуджені обличчя і охолодила їх; свіжий пісок на широкій алеї заглушив тупіт тисяч пар ніг; знеможені від спеки прочани з насолодою вдихали свіжість лісу.

Але й тут на процесію вже чекали торговці. Один тримав на плечі палицю з підвішеними до неї різнобарвними паперовими вітрячками; кілька жінок пропонували покуштувати їх самогону, а продавець розбавленої горілки, причепивши до підтяжок дзбан, безугавно побрязкував дзвіночками.

— Увага! Зараз станеться чудо! — мовив Селестен, вирішивши не відступати од своєї тактики.

Губи Беллоти розплилися у веселій посмішці, її тугі груди рівномірно здіймалися під тоненьким шовком сукні; вона глянула на нього спокійними очима:

— А чом би й ні?

Потім кинула глузливий погляд в бік Матюрена, немов би виміряла відстань, що була між ними.

На потилиці у неї виступили краплини поту; Беллота віддерла прилиплу до тіла сукню, і Селестен разом із свіжим ароматом молодого листа вдихнув терпкий запах її смаглявого тіла.

Раптом передні ряди зупинилися: назустріч процесії йшов вельможний граф у супроводі своєї родини. За їхніми головами, в глибині, видно було високий грот, складений з дикого каменю, і в ньому каплицю, загороджену ґратами; середині, між букетами живих квітів, палали сотні лампад та світильників.

Беллоту і Селестена ледве не роз'єднав потік прочан: всі кинулися вперед, намагаючись пробратися якнайближче до гроту. Але Беллота обхопила кузена обома руками за пояс і тісно притиснулася до нього своїми тугими грудьми. Навколо них панувала шалена метушня; люди перестрибували через куці, якусь бабу зім'яли у них на очах, і вона почала страшенно верещати; Селестен вже намірявся був тихенько повести Беллоту в якусь безлюдну місцинку, але вона просила ще почекати: їй хотілося спочатку помолитися пресвятій діві.

Проштовхуючись боком крізь тісняву, вони опинилися, нарешті, біля гроту і разом з усіма прочанами стали на коліна. Бурдайль та Мегре заспівали останній гімн; їм почали підтягувати півчі; потім запала глибока тиша, яку порушувало тільки побрязкування дзвіночків продавця горілки. Раптом пролунав дикий зойк: це Грушевина, щоб одержати обіцяних п'ять франків, привселюдно задубила спідницю, повернувшись задом до гроту.

В одну мить її збили з ніг; каблуки розстрошили їй шелепи, розлучені жінки ладні були розірвати її на шматки. Побойючись, щоб і їм не попало, Фріпіа та його ватага з веселим реготом завчасно накивали п'ятами.

Тимчасом прочан охопив порив щирої побож-

ності. Всі шепотіли молитви милосердній заступниці: хворі просили повернути їм здоров'я, матері молилися за своїх дітей. По трепету губ Беллоти Селестен здогадався, що вона теж молиться. А у ніші, осяяна мерехтінням воскових свічок, стояла позолочена і вкрита лазур'ю гіпсова статуетка богоматері, напрочуд байдужа до цих вельми щирих благань.

Доспівавши гімн, Бурдайл вже підняв був руку благословити заціпенілу юрму, як раптом обличчя його скривилося від гострого болю в мізинці лівої ноги. В душі кюре страшенно позаздрив миршавому Мегре, що поважно й спокійно стояв поруч нього, і він твердо вирішив завтра ж купити собі такі самі широкі черевики, як у вікарія. Зусиллям волі Бурдайл все-таки переміг біль, щоб завершити свою місію. На очах у всіх він видряпався на найвищий камінь, гучно висякався і почав:

— Лише за повсякденне благочестя пресвята діва удостоїть своєю милістю рабів божих; молитва наша нічого не варта, коли вчинки розходяться з показним благочестям; виноградник треба обробляти в поті чола, щоб зібрати добрий урожай...

Селестен, пов'язуючи ці слова з щирим запалом, що його виявляла кузина, торкнув її ліктем, ніби пропонуючи гарненько подумати над їх змістом. Бурдайл говорив би ще дуже багато, коли б його слухали уважніше. Але стомлені прочани вважали проповідь зайвою; кюре зжужмив напутнє слово і зліз додолу.

Раптом Селестен згадав про Ладрієра: їм з Беллотою треба вислизнути звідси так, щоб старий не помітив і не подався слідом. З мірошником і досі розмовляв Поре; він все ще вихваляв свою озимину, і Матюрен ладен був погодитись, хоч сумнівався щодо заправленої ним ціни. Вони так захопилися своєю розмовою, що не відчували штурханів, якими їх нагороджували прочани. Чоловікам кортіло чим швидше повернутися в село й заглянути у шинок; торговки, що продавали самогон, зазнали од них справжнього штурму; розповіді про витівку Грушевіни розпалювали у чоловіків хтивість, і вони почали ганятися за дівчатами.

Нараз юрма відринула перед святими отцями, які вирушили у зворотну путь разом з півчима, корогвою та групою дівчаток у білих сукнях; за ними йшло коло сотні жінок; решта прочан розбрелась, хто куди, і Бурдайл кидав суворі погляди на поле, що зарябіло від його неслухняної пастви.

— Здається, мірошничка теж повела туди свого кузена,— сказав Флупе Пульєті, показавши в поле, де, поступово віддаляючись, чорна шовкова сукня виліскувала на сонці поруч з коричневим сюртуком.— Вони, мабуть, там не нудьгува-

тимуть. Що ж, Пульєто, ходімо й ми... он туди!

Минулої пасхи вони вирішили побратися; познайомились якимось у млині, де мукомел Флупе, вайлуватий, але чесний парубок, вже років десять молів зерно. Коли вони проходили узліссям проз мірошника, то почувли, як Поре сказав:

— Ну що, згода?

— Гарзд,— відповів Ладрієр, вдаривши з фермером по руках.

Тепер Матюрен згадав про жінку. Куди ж це вона поділася з своїм братіком?

Алея вже зовсім спустіла. Мірошник почекав ще трохи, потім плеснув себе по лобі.

— От, дурень! Вони, мабуть, вже повернулись додому!

Проте минуло цілих дві години, а Беллоти й Селестена ще не було.

«Може, вони засиділись в гостях? — міркував Ладрієр.— У жінки на селі родичі, до них, мабуть, вона й повела Селестена». І він навіть зрадив од думки, що Беллота покаже їм, який у неї кузен.

Незабаром мірошникові вже набридло чекати, і він занудився над пляшкою старого бургундського, яку приніс з винарні, щоб розпити її, коли повернуться Селестен з Беллотою.

Раптомна ганку весело скрикнула Пульєта: вона побачила їх на повороті шляху. Вони йшли поволі, не поспішаючи; мірошничка була просто-волоса, капелюшок несла за стрічки в руці; Селестен спокійно обмахувався носовою хусточкою; обоє були мляві і стомлені.

Матюрен вибіг на ганок і, замахавши їм руками, мов вітряк крилами, став кричати, щоб швидше йшли.

Він знову повеселішав; особливо його тішила ця проща, під час якої Беллота надіялась вимолити у пречистої дитину. Ну, з цього він ще не раз добряче посміється! А коли зачинились двері за Беллотою і Селестеном, він, посміхаючись, став перед ними і глузливо промовив:

— Ну, як? Було, га?

Але Селестен не розумів, про що запитує мірошник, і той смикнув його за рукав.

— Та ну-бо, який ти нездогадливий! Чудо! Чудо було, га!

Через кілька місяців живіт Беллоти округлився, і незабаром вона народила хлопчика. Матюрен не заперечував, щоб його назвати Селестеном, і кузен став хрещеним батьком.

В одній із своїх недільних проповідей кюре Бурдайл напучав парафіян бути такими ж лобожними, як мірошничка Беллота, бо інакше небесна царяця не дарує нікому свого милосердного заступництва.

А Ладрієр більш ніколи не глузував з прощ.

З французької переклав Микола МЕЩЕРЯК